

■ مجلات دسترسی آزاد: مفاهیم و کاربرد

رسول سعادت

■ چکیده

هدف: این مقاله به تبیین مفهوم مجلات دسترسی آزاد و فلسفه وجودی آنها می‌پردازد و ضمن پرداختن به تعاریف ارائه شده در این خصوص، انواع ناشران مجلات دسترسی آزاد، شیوه‌های تأمین مالی آنها، نقاط قوت و ضعف، فرصت‌ها و تهدیدهای پیش روی آنها، و وظایف کتابخانه‌ها و کتابداران درقبال این نوع انتشارات را مورد بحث قرار می‌دهد. روش/ رویکرد پژوهش: پژوهش حاضر، به روش مرور منابع و متون و مراجعه به منابع کتابخانه‌ای، اعم از سنتی و دیجیتال، انجام شده است. یافته‌ها: مجلات دسترسی آزاد، که در پاسخ به بحران نشریات ادواری پدید آمده است، فرصت مناسبی در اختیار کتابخانه‌ها و محققان می‌گذارد تا به راحتی و بدون پرداخت کمترین وجهی به اطلاعات علمی و پژوهشی دسترسی پیدا کنند و بدین طریق امر پژوهش را شتاب بخشند. نتیجه گیری: نشریات الکترونیکی رایگان موقعیت‌هایی را در اختیار کتابداران قرار می‌دهد و مسئولیت آنان ایجاب می‌کند تا از این فرصت استفاده نموده و با گردآوری، سازماندهی، و اشاعه هدفمند این نوع نشریات، ضمن صرفه‌جویی در بودجه گام مؤثری در جهت وسعت بخشیدن به مجموعه کتابخانه خود و غنای آن بردارند.

کلیدواژه‌ها

نشریات ادواری، دسترسی آزاد، خودآرشیوی، مجلات الکترونیک رایگان

مجلات دسترسی آزاد: مفاهیم و کاربرد

رسول سعادت^۱

دریافت: ۱۳۸۷/۷/۱۳ پذیرش: ۱۳۸۷/۱۰/۲۹

مقدمه

مسائل مربوط به ارتباطات علمی، در دگرگونی توزیع دانش و دستیابی به آن نقشی اساسی دارند (قانع، ۱۳۸۳، ص ۷۸). ارتباط علمی، که همان انتشار و عرضه تولیدات علمی است، معمولاً در دو کانال رسمی و غیررسمی جریان می‌یابد. در کانال غیررسمی، تولیدات علمی از طریق تماس‌های شخصی مانند نامه‌های شخصی، پست الکترونیک، مذاکرات، و کنفرانس‌ها اشاعه می‌یابد. در کانال رسمی، آثار علمی تولید شده توسط نویسندگان، پس از واگذاری به ناشر و طی فرایند بررسی تخصصی^۲ و داوری، در قالب مقالات مجلات علمی و تک‌نگاشت‌ها عرضه شده و سپس جهت اشاعه به جامعه علمی وارد کتابخانه‌ها و یا سیستم‌های بازیابی مبتنی بر وب و اینترنت می‌شود (پارک^۳، ۲۰۰۷، ص ۲۵-۲۶).

مؤسسات و کتابخانه‌هایی که بر آثار علمی در قالب رسمی تکیه دارند، جهت بهره‌جویی از این آثار، معمولاً از نظام اشتراک و خریداری منابع استفاده می‌کنند.

از سال ۱۶۶۵، که می‌توان آن را زمان آغاز رسمی ارتباطات علمی به‌شيوه مدرن (در قالب مقالات مجلات) نامید، پیوسته بر تعداد دانشمندان، مقاله‌ها، و نشریه‌های علمی افزوده شده است. افزایش چشمگیر انجمن‌های علمی، بهبود خدمات پستی، و توسعه علوم و تقسیم آنها به زیرشاخه‌های متعدد، طی سده‌های بعد، تأثیر بسزایی بر رشد نشریه‌های علمی داشته است. روند افزایش تعداد دانشمندان، مقاله‌ها، و مجله‌ها به مدت سه سده ادامه یافت،

۱. کارشناس ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی

پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی قم

saadat.rasul@gmail.com

2. Peer review

3. Park

تا اینکه در نیمه دوم قرن بیستم نشانه‌های بحران به تدریج ظهور کرد (جمالی مهموئی، ۱۳۸۵، ص ۱۲-۱۳). به خاطر کاهش بودجه و افزایش سریع حق اشتراک، کتابخانه‌ها تحت فشارهای مالی چشمگیری قرار گرفتند و بسیاری از آنها شروع به لغو اشتراک نشریه‌های خود کردند، که این وضعیت را با عنوان «بحران نشریه‌های ادواری»^۴ می‌شناسند (هس^۵ و همکاران، ۲۰۰۷). البته عوامل متعددی باعث ایجاد چنین بحرانی شده است که به صورت خلاصه عبارت‌اند از:

۱. **رشد سریع دانش علمی:** از قرن هفدهم علوم به نحو انفجار گونه‌ای رشد کرده و اکنون نیز چنین رشدی ادامه دارد.

۲. **تجاری کردن انتشارات پژوهشی در علوم:** سال‌های ۱۹۵۰ تا ۱۹۷۵ شاهد رشد چشمگیری در اهمیت مجلاتی است که به صورت تجاری و با پرداخت حق اشتراک نشر می‌یابند (گس^۶، ۲۰۰۰).

۳. **عوامل مربوط به کتابخانه‌ها:** کتابخانه‌های تخصصی و دانشگاهی به عنوان عمده‌ترین خریداران مجله‌های علمی، اهمیت زیادی در اقتصاد این صنعت دارند. با این حال، کاهش بودجه و ناکافی بودن آن از مشکلات همیشگی کتابخانه‌هاست (جمالی مهموئی، ۱۳۸۵، ص ۱۷). حال این سؤال باقی می‌ماند که برای مقابله با این بحران چه اقدامی می‌توان انجام داد؟ نشر الکترونیک، مهم‌ترین تغییر در ارتباط علمی، از زمان به وجود آمدن مجلات علمی در قرن هفدهم است و اگرچه قصد جایگزینی با مجلات را نداشت، به سرعت شکل مجله الکترونیک به خود گرفت (گس، ۲۰۰۰). انتشار اثر به صورت الکترونیک نشان داده است که تأکید بر تولید و اشاعه مجله علمی چاپی کار چندان باصرفه‌ای نیست، زیرا با نشر الکترونیک، توزیع مقالات پژوهشی به صورت ارزان و بلافاصله پس از نوشته شدن، و به سهولت میسر است. شبکه جهانی وب مورد خوبی است از اینکه چطور یک نوآوری، مثلاً در حوزه فیزیک، به سرعت در سطح جهان جای خود را پیدا می‌کند (هارناده^۷، ۱۹۹۵a). از سوی دیگر، یکی از عوامل بحران‌زا، تجاری کردن انتشارات و مشکل متقاعد کردن افراد ذی‌نفع در انتشار جهت تغییر مدل‌های مالی است. ناشران تجاری و بسیاری از انجمن‌های پژوهشی از مدل مالی موجود (حق اشتراک)، برای مجلات علمی سود برده‌اند، و در حالی که به درآمد حاصل از برنامه‌های انتشاراتی خود وابستگی دارند، به رسالت خود در زمینه پیشبرد دانش در رشته‌های علمی عمل می‌کنند (براون و دیگود^۸، ۲۰۰۰).

بنابراین، به نظر می‌رسد مؤثرترین شیوه برای بهبود جریان ارتباط علمی، ترکیبی از دو ایده است: نخست حرکت به سمت مدل نشر الکترونیک (هارناده، ۱۹۹۵b)؛ و دیگر، انتقال هزینه‌های انتشار از جامعه خوانندگان به جامعه مؤلفان و مؤسسات حامی مالی تحقیقات

4. Serial crisis
5. Hess
6. Gass
7. Harnad
8. Brown & Duguid

مؤلفان (واکر^۹، ۱۹۹۸). در واقع، باید «انتشارات با دسترسی آزاد» ویژگی دائمی اینترنت شود و مدل اقتصادی ویژه‌ای شکل گیرد که در آن هزینه‌ها توسط فراهم‌کنندگان اطلاعات پرداخت می‌شود (آرمز^{۱۰}، ۲۰۰۰).

برای برآوردن این منظور، اصل دسترسی آزاد به انتشارات علمی در قالب «مجلات الکترونیک دسترسی آزاد» در ۱۵ سال اخیر متحول شده است و هدف اصلی آن دسترسی خوانندگان به متون علمی - فارغ از هرگونه مانع و هزینه - است (هس و همکاران، ۲۰۰۷). در سال‌های اخیر، مجلات دسترسی آزاد، به سرعت، به عرصه ارتباطات پژوهشی و محمل نشر متون علمی تبدیل شده‌اند و در حال حاضر، درصد قابل توجهی از متون علمی، فقط در قالب مجلات دسترسی آزاد یافت می‌شوند (کوشا و ثلوال^{۱۱}، ۲۰۰۶). در واقع، مرگ مجلات پژوهشی سنتی پیش‌بینی شده است (هارناند، ۱۹۹۹). در گزارش پژوهشی که هس و همکارانش (۲۰۰۷) منتشر کرده و در آن نظر ۶۸۸ ناشر را در مورد انتشار آثار به صورت دسترسی آزاد جویا شده بودند، نگرش کلی نسبت به اصل دسترسی آزاد کاملاً مثبت ارزیابی شده است.

بنابراین، یکی از مجراهای دسترسی به تولیدات علمی، مجلات دسترسی آزاد است که به دنبال گسترش اینترنت و اختراع وب به وجود آمده و روزبه‌روز بر شمار آنها افزوده می‌شود. با توجه به اینکه هزینه اشتراک مجلات علمی هر سال در حال افزایش است و یکی از موانع اصلی دسترسی به نتایج یافته‌های علمی محسوب می‌شود، الگوی دسترسی آزاد به اطلاعات و نشر مجلات دسترسی آزاد، برای مقابله با افزایش دائمی هزینه اشتراک، مورد توجه جامعه دانشگاهی و پژوهشی سراسر جهان قرار گرفته است. این روند، به‌ویژه به نفع کشورهای در حال توسعه است که در حالت عادی به دلیل بالا بودن هزینه اشتراک، امکان دسترسی به مجلات علمی را ندارند و بدین وسیله می‌توانند خلأ دسترسی به اطلاعات را تا حدودی جبران نمایند (نوروزی، ۱۳۸۵، ص ۱۶).

از سوی دیگر، با توجه به اینکه میزان استناد به مقالات علمی به‌طور قابل توجهی به میزان رؤیت‌پذیری و دسترس‌پذیری آنها بستگی دارد، این شیوه نشر می‌تواند در بالا بردن تأثیر پژوهشی مقالات نقش مؤثری ایفا نماید. همچنین، امکان دسترسی آزاد به مقالات منتشر شده در یک مجله موجب آگاهی سایر پژوهشگران داخلی و خارجی از تجربه‌های همکاران خود شده و از دوباره‌کاری جلوگیری می‌نماید (نوروزی، ۱۳۸۵، ص ۱۷).

با توجه به اهمیتی که مجلات دسترسی آزاد در ارتباطات علمی دارند، نوشته حاضر بر آن است تا نگاهی نسبتاً جامع به جوانب این مفهوم، از لحاظ منشأ و شکل‌گیری، ناشران، شیوه‌های تأمین هزینه، تأثیر استنادی، نقاط قوت و ضعف، تهدیدها و فرصت‌ها، عوامل مؤثر در بقا، موانع رشد و توسعه، و وظیفه کتابخانه‌ها و کتابداران در قبال این نوع منابع داشته باشد.

9. Walker
10. Arms

11. Kousha & Thelwall

منشأ و شکل‌گیری

نشر دسترسی آزاد، به صورتی که امروزه می‌بینیم، در نیمه دوم قرن بیستم شکل گرفت و مراحل مختلفی را طی کرده تا به شکل کنونی درآمده است.

در نیمه دوم قرن بیستم، در نتیجه ازدیاد بیش از حد تحقیقات علمی، افزایش هزینه‌های اشتراک، و پیشرفت‌های فناوری، نگرانی‌ها نسبت به سیستم مجلات پژوهشی افزایش پیدا کرد و در مورد روش‌های بهبود ارتباط در خصوص یافته‌های تحقیقاتی در علوم و فناوری، تلاش‌های زیادی صورت گرفت. در ۱۹۶۳، کمیته مشورتی ریاست جمهوری ایالات متحده آمریکا، به منظور تقویت سیستم ارتباطی در علوم و فناوری پیشنهادی ارائه داد. از آن زمان تاکنون، هزینه رو به افزایش اطلاعات، به ویژه مجلات علمی و فنی، این مشکل را وخیم‌تر کرده است (مارک^{۱۲}، ۱۹۹۲). جامعه کتابداری آمریکا در پیشنهاد راه‌حلی برای بحران موجود، صریح و قاطع بوده و با بسیاری از دانشکده‌ها و مسئولان و سرپرستان به صورت داوطلبانه همکاری کرده است. در بسیاری از علوم که دارای رقابت شدید و حرکتی سریع و روبه جلو هستند، مانند زیست‌شناسی مولکولی، نظام انتشاراتی مجلات استاندارد بسیار کندتر از آن است که نیازهای جامعه علمی را برآورده سازد. بنابراین، به گردش درآوردن پیش‌چاپ‌های مقالات در میان نویسندگان همکار در یک رشته متداول شد. این گردش غیررسمی، که یادآور روزهای آغازین نشر یافته‌های علمی است (که نتایج جدید از طریق نامه شخصی منتقل می‌شد)، از این مزیت برخوردار بود که به کار سرعت می‌بخشید. در عین حال، چنین رویه‌ای بی‌نظمی‌های علمی را نیز با خود به همراه می‌آورد (ماگنر^{۱۳}، ۲۰۰۰).

در ۱۹۹۱، پل گینسپارگ^{۱۴} در آزمایشگاه ملی لوس آلاموس^{۱۵}، شروع به ایجاد آرشیوی از انتشارات الکترونیکی برای فیزیک ذرات کرد که، به سرعت، به دیگر حوزه‌های فیزیک و حتی سایر رشته‌های علمی سرایت کرد (گینسپارگ، ۱۹۹۴). آرشیو انتشارات الکترونیکی جزء حیاتی فرایند ارتباط علمی در فیزیک باقی ماند و الگوی مهمی الگوی خوبی درباره نحوه تغییر فرایند ارتباط در رشته‌های دیگر ارائه داد (گس، ۲۰۰۰). گینسپارگ با استفاده از پیشرفت‌های کامپیوتری و شبکه‌ای، دسترسی به موقع و وسیع به آثار تحقیقاتی مهم را فراهم کرد. الگوی او در دیگر آرشیوهای انتشارات الکترونیکی تخصصی مانند «کاگ پرینتس»^{۱۶} برای علوم شناختی، و «ریپک»^{۱۷} برای علم اقتصاد نیز رواج یافته است (هارناده، ۱۹۹۵a).

با تداوم افزایش هزینه‌های اشتراک که از آن با عنوان بحران قیمت نشریات یاد می‌کنند و رشد و توسعه اینترنت، استیون هارناده، در ۱۹۹۴، در طرح پیشنهادی خود که نقطه عطفی در تاریخ نشر دسترسی آزاد محسوب می‌شود، از تداوم انتشارات پژوهشی چاپی که فرایند بررسی تخصصی را طی می‌کنند، دفاع کرد؛ در عین حال، او از مقالات پژوهشی دیجیتال

12. Mark

13. Magner

14. Paul Ginsparg

15. Los Alamos National Laboratory

16. CogPrints

17. Repec

که توسط خود مؤلف آرشیو می‌شوند و از طریق اینترنت به صورت رایگان دسترس پذیر می‌شوند، حمایت کرد. این روند بسیار شبیه به شبکه پیوسته آثار پیش از چاپ فیزیکی است که توسط پل گینسپارگ رهبری می‌شود (مورگان^{۱۸}، ۲۰۰۴).

به گفته هارناده (۱۹۹۵b): «نویسنده محقق فقط می‌خواهد که مقاله‌اش را منتشر کند، یعنی اینکه آن اثر را در معرض دید و قضاوت متخصصان، دانشمندان همکار متخصص، و محققان در سراسر جهان قرار دهد؛ و در این صورت است که این افراد می‌توانند، براساس مشارکت‌های یک نویسنده در یک حوزه از دانش، معلومات و نظر خود را استوار ساخته و شکل دهند». استیون هارناده با مطرح کردن موضوع «خودآرشیوی» و حمایت قوی از آن نقطه آغازی برای انتشارات دسترسی آزاد بود.

اما اصطلاح دسترسی آزاد یا Open Access در سال ۲۰۰۲ در کنفرانس ابتکار دسترسی آزاد در بوداپست^{۱۹} مطرح شد. و تمام تأکید بر «مؤسسه جامعه باز^{۲۰}» بود تا بلکه بتواند با این ابتکار، مشکل ارتباطات پژوهشی را حل کند. یکی از ثمرات این کنفرانس ارائه تعریفی برای دسترسی آزاد (OA) بود.

در کنفرانس بوداپست گفته شد: «منظور از دسترسی آزاد به متون علمی و پژوهشی، دسترس پذیری رایگان این متون از طریق اینترنت برای همگان است و هر استفاده‌کننده‌ای برای خواندن، انتقال به رایانه شخصی^{۲۱}، کپی برداری، توزیع، چاپ، جست‌وجو، و اتصال به منابع تمام‌متن این مقالات و استفاده از آنها جهت هر منظور قانونی، مجاز می‌باشد و این کار بدون هرگونه محدودیت مالی، قانونی، و فنی به جز محدودیت دسترسی به خود اینترنت میسر می‌باشد. نقشی که در اینجاست می‌توان برای حق مؤلف قائل شد، کنترل مؤلفان بر تمامیت اثرشان و شناسایی صحیح اثر، و استناد دقیق به آن می‌باشد» (ابتکار دسترسی آزاد بوداپست، ۲۰۰۲).

بنابراین، دو راهکار برای دسترسی آزاد به متون مجلات پژوهشی پیشنهاد شد:

۱. **خودآرشیوی.** استیون هارناده از خودآرشیوی به عنوان مسیر سبز^{۲۲} دسترسی آزاد یاد می‌کند (هارناده، ۲۰۰۵). زمانی که مؤلفان مقالاتشان را به صورت رایگان در قالب دیجیتال و از طریق اینترنت دسترس پذیر می‌سازند، گفته می‌شود که به عمل خودآرشیوی دست زده‌اند (ابتکار دسترسی آزاد بوداپست، ۲۰۰۲). این مقالات می‌تواند شامل انتشارات پیش از چاپ^{۲۳} و یا انتشارات بعد از چاپ^{۲۴} باشد.

انتشارات پیش از چاپ، نسخه‌های پیش‌نویسی از مقالات هستند که مورد بررسی تخصصی یا ویراستاری و تغییرات و اصلاحات قرار نگرفته‌اند. بیشتر انتشارات پیش از چاپ به قصد تسلیم به مجلات، آماده می‌شوند. دادوستد آثار پیش از چاپ میان مؤلفان، به‌ویژه مؤلفان حوزه علوم، دارای تاریخی طولانی است و قبل از وب از طریق سرویس پستی،

- 18. Morgan
- 19. Budapest Open Access Initiative (BOAI)
- 20. Open society institute
- 21. Download
- 22. Budapest Open Access Initiative
- 23. Green road
- 24. Pre-prints
- 25. Post-prints

فاکس، پست الکترونیک، سرورهای پروتکل انتقال فایل^{۲۶}، سرورهای گوفر، و دیگر ابزارها صورت می‌گرفت (بیلی، ۲۰۰۵).

انتشارات بعد از چاپ، نسخه‌های نهایی مقالات چاپ شده هستند. این آثار یا نسخه‌ای از مقاله متعلق به ناشر هستند و یا آثار پیش از چاپ روزآمدی هستند که مؤلف جهت انعکاس تغییرات به وجود آمده در آثار، در طول فرایند بررسی تخصصی و ویراستاری، ایجاد می‌کند (بیلی، ۲۰۰۵).

۲. مجلات دسترسی آزاد. دومین راهکار برای دسترسی آزاد، مجلات دسترسی آزاد می‌باشد که در کنفرانس بوداپست به رسمیت شناخته شد. استیون هارناد مجلات دسترسی آزاد را به عنوان مسیر طلایی^{۲۸} دسترسی آزاد معرفی می‌کند (هارناد، ۲۰۰۵).

این مجلات دارای مشخصاتی بدین شرح می‌باشند:
الف) پژوهشی هستند (داستان‌ها، مجلات عامه‌پسند، کتاب‌های خودآموز، و مانند اینها خارج از این مقوله هستند)؛

ب) به طور رایگان دسترس پذیر می‌باشند؛

ج) دیجیتال هستند؛

د) دسترسی به آنها از طریق اینترنت میسر است؛

ه) آنها از مکانیسم‌های کنترل کیفیت مانند مجلات متعارف بهره‌جویی می‌کنند؛

و) به مؤلفان امکان حفظ حق تألیف خود را می‌دهند؛ و

ز) به مؤلفان مقالات این مجلات حق الزحمه‌ای پرداخت نمی‌شود (اجلاس سران جهان در مورد جامعه اطلاعاتی^{۲۹}، ۲۰۰۳؛ بیلی، ۲۰۰۵).

نشست مهم دیگری، در آوریل ۲۰۰۳، در مؤسسه پزشکی هوارد هوز^{۳۰}، در شوی چیس مری‌لند^{۳۱} برگزار شد که منجر به بیانیه بتسدا^{۳۲} در مورد نشر دسترسی آزاد شد و تعریف دسترسی آزاد را گسترش داد. بخش اصلی بیانیه بتسدا چنین است:

۱. مؤلفان و افراد ذی‌نفع در حق تألیف، حق دسترسی رایگان، غیرقابل فسخ، جهانی، دائمی، جواز جهت کپی برداری، استفاده، توزیع، انتقال به رایانه شخصی، نمایش اثر به صورت عمومی و توزیع آثار مشتق شده [مانند ترجمه‌ها]، در هر رسانه دیجیتال و برای هر هدف قانونی، در معرض دید قراردادن تألیف جهت اعتبار بخشی به آن، و نیز حق چاپ جهت استفاده شخصی را به همه استفاده‌کنندگان عطا می‌کنند.

۲. مؤلف باید یک نسخه کامل از اثر و همه مواد مکمل آن را واگذار کند، که شامل یک کپی از اثر در قالب الکترونیک استاندارد و مناسب می‌باشد که باید فوراً برای نشر اولیه در حداقل یک پایگاه پیوسته - که از سوی یک مؤسسه دانشگاهی، انجمن پژوهشی، نماینده

26. File transfer protocol servers

27. Bailey

28. Golden road

29. World Summit on the Information Society

30. Howard Hughes

31. Chevy Chase, Maryland

32. Bethesda statement

دولتی یا دیگر مؤسسات حمایت می شود- ارسال شود. به این ترتیب، دسترسی آزاد، توزیع نامحدود، میان کنش پذیری^{۳۳}، و آرشیو طولانی مدت امکان پذیر می گردد (بیانیه بتسدا در مورد نشر دسترسی آزاد^{۳۴}، ۲۰۰۳).

بیانیه بتسدا، بر بیانیه کنفرانس بوداپست استوار شده است، اما تفاوت‌هایی نیز با هم دارند: نخست اینکه، بیانیه کنفرانس بوداپست نشان نمی دهد که چطور صاحبان حق تألیف، مفهوم دسترسی آزاد را عملیاتی می کنند و جدای از توانایی برای دسترسی به آن، به صورت رایگان، استفاده کنندگان چطور پی خواهند برد که یک اثر خاص یک اثر با دسترسی آزاد است! بیانیه بتسدا، مشخص می کند که صاحبان حق تألیف، حقوق معینی را تحت جواز به استفاده کنندگان می بخشند، این حقوق عبارت‌اند از: رایگان بودن، غیرقابل فسخ بودن، جهانی بودن، و دائمی بودن. جواز عبارت است از قرارداد با شرایطی که استفاده‌های مجاز را شرح می دهد، به طوری که همین قرارداد، چنانچه حقوق مربوط به حق تألیف را نادیده گیرد، حقوق دیگری را جایگزین آن می کند.

دوم اینکه، حقی که در بیانیه بتسدا به آن اشاره شده و در کنفرانس بوداپست نیامده، حقوق مربوط به آثار اشتقاقی است؛ برای مثال، اثری که بدون نیاز به اجازه، به زبان دیگری، ترجمه می شود.

سوم اینکه، بیانیه بتسدا الزام می کند که مدارک دسترسی آزاد، به پایگاه‌های دیجیتال در سازمان‌ها واگذار می شود که در تضاد با صفحات خانگی^{۳۵} مؤلف یا آرشیوهای دیجیتال است و مدت زیادی باید انتظار کشید و در شک و دودلی به سربرد. این پایگاه‌ها به آرشیوهای طولانی مدت تبدیل خواهند شد و مدارک دسترسی آزاد را به صورت دیجیتال حفظ می کنند (بیلی، ۲۰۰۵).

ناشران مجلات دسترسی آزاد

ناشران مجلات دسترسی آزاد، شامل ناشرانی که از ابتدا در حوزه دسترسی آزاد فعالیت کرده‌اند، ناشران عادی، و ناشران غیرسنتی می شود که در زیر به هریک از آنها پرداخته می شود.

۱. ناشرانی که از ابتدا در حوزه دسترسی آزاد بنیان‌گذاری شده‌اند: با وجود آمدن این نوع

ناشران، مانند «بایومد سنترال^{۳۶}» در سال ۲۰۰۰، نوع جدیدی از نشر مجله به وجود آمد. این ناشران تجاری یا غیرانتفاعی دیجیتال فقط جهت نشر مجلات دسترسی آزاد ایجاد شدند و برای انتشار آثارشان از قوانین ابداعی بهره جویی می کردند.

۲. ناشران عادی: هنگامی که جنبش دسترسی آزاد پیشرفت کرد، ناشران تجاری عادی

و غیرانتفاعی مجلات، تمایل پیدا کردند تا برنامه‌های دسترسی آزاد را تجربه نمایند و یا اینکه برنامه‌های دائمی دسترسی آزاد را ایجاد کنند (بیلی، ۲۰۰۵). برای مثال، برنامه انتخاب

33. Interoperability
34. Bethesda statement on open
access publishing
35. Home pages
36. BioMed Central

آزاد اشپرینگر^{۳۷}، به مؤلفان حق انتخاب می‌دهد تا میان نشر دسترسی آزاد و نشر مبتنی بر حق اشتراک یکی را انتخاب کنند؛ در صورتی که مؤلف خواهان دسترسی رایگان عمومی به مقاله‌اش باشد، مبلغی را پس از پذیرش مقاله توسط داوران مجله، به ناشر می‌پردازد و ناشر دسترسی الکترونیکی به آن مقاله را برای عموم آزاد می‌گذارد. در صورت عدم تمایل نویسنده به پرداخت هزینه، ناشر دسترسی مقاله را تنها به مشترکان مجله محدود می‌کند (جمالی مهموئی، ۱۳۸۵، ص ۲۶).

۳. **ناشران غیرسنتی:** در اواخر دهه ۱۹۸۰ و اوایل دهه ۱۹۹۰، شبکه جهانی (اینترنت) تحولات را به جایی رسانده بود که ناشران به نشر مجلات رایگان با استفاده از زیرساخت بنیادی موجود و نیروی کار داوطلب روی آوردند. این مجلات به قصد درآمدزایی به وجود نیامد و بسیاری از آنها به مؤلف اجازه حق تألیف خود را می‌دادند، اما غیرانتفاعی و رایگان بودند. در زیر به نام تعدادی از ناشرانی که در حوزه انتشارات دسترسی آزاد فعالیت دارند، اشاره می‌شود:

- BioMed Central
- Calicut medical college
- Copernicus open access publishin
- First Monday
- Hindawi publishing corporation
- Ivyspring international publisher
- Journal of medical internet research
- Public Library of Science
- Springer open choice

در سال‌های اخیر، وجود مدیریت مجلات آزاد رایگان و سیستم‌های نشر مانند سیستم‌های مجلات آزاد، نشر مجلات دیجیتال را آسان‌تر و کارآمدتر ساخته است. اکنون، گستره وسیعی از واحدهای دانشگاهی یا مدارس، مؤسسات و مراکز پژوهشی، کتابخانه‌ها، انجمن‌های حرفه‌ای، محققان، و کسان دیگری مجلات دیجیتال را منتشر می‌کنند که برخی از آنها با دقیق‌ترین تعریف دسترسی آزاد و برخی دیگر با تعریف آسان‌تری از آن، به نشر این منابع اقدام می‌کنند (بیلی، ۲۰۰۵).

شیوه‌های تأمین هزینه‌های دسترسی آزاد

قبل از پرداختن به هزینه‌های نشر دسترسی آزاد، بهتر است که نگاهی به الگوی مالی نظام سنتی نشر داشته باشیم.

37. Springer open choice program

در نظام سنتی، اقتصاد نشر مجله‌های علمی مبتنی بر درآمد ناشی از حق اشتراک است. ناشر با سرمایه‌گذاری خود، فرایند نشر را هدایت و مدیریت می‌کند و محصول نهایی یعنی نشریه را به فروش می‌رساند تا علاوه بر بازگشت سرمایه، سود نیز برایش حاصل شود. در این سیستم، مؤلفان مقاله‌ها، عموماً پولی بابت نشر مقاله دریافت نمی‌کنند و حتی بخشی از حقوق معنوی خود به‌عنوان مؤلف را به ناشر واگذار می‌کنند. در این نظام، تمام هزینه‌ها به خوانندگان یا کتابخانه‌ها تحمیل می‌شود که وظیفه تدارک دسترسی به نشریه‌ها برای خوانندگان خود را برعهده دارند، و درآمدهای مادی و نیز کلیه حقوق نشر و بهره‌برداری از مجله و مقاله‌های آن در اختیار ناشر است. نظام مبتنی بر حق اشتراک بیش از ۲۰۰ سال است که اعمال می‌شود، اما اکنون برخی معتقدند که این روش بیشتر مانع ارتباطات علمی است تا اینکه تسهیل‌کننده آن باشد (جمالی مهموئی، ۱۳۸۵، ص ۲۳).

در مورد هزینه‌های نشر دسترسی آزاد می‌توان گفت که تاکنون شیوه‌های مختلفی برای تأمین مالی نشر مجله‌های دسترسی آزاد پیشنهاد و آزموده شده است که برخی از آنها به قرار زیر است:

۱. پرداخت هزینه توسط مؤلف

در این روش که در حال حاضر از رایج‌ترین شیوه‌هاست، مؤلفان مبلغی را بابت نشر مقاله خود به مجله می‌پردازند. پرداخت توسط مؤلف در ابتدا شاید قدری عجیب به نظر برسد، به‌ویژه که شاید انتظار عموم این است که مؤلف یک مقاله همانند مؤلف یک کتاب هزینه‌ای به‌عنوان حق تألیف دریافت کند، نه اینکه مبلغی را نیز برای نشر اثرش بپردازد. اما حامیان این شیوه معتقدند این مؤلفان هستند که با انتشار مقاله در جست‌وجوی شناساندن دستاورد علمی خود به دیگران، تأیید اعتبار علمی خود، و نیز حفظ اثر خود برای آیندگان هستند و از این رو، دور از منطق نیست که در ازای نیل به این اهداف، حاضر به پرداخت مبلغی پول باشند؛ هرچند مطالعات نشان می‌دهند که بسیاری از مؤلفان از پرداخت برای انتشار مقاله آکراه دارند، اما باید توجه داشت که در این الگو، پرداخت‌کننده لزوماً مؤلفان نیستند، بلکه مؤسسه‌هایی که هزینه پژوهش‌های آنها را تأمین می‌کنند، هزینه نشر مقاله‌ها را نیز می‌پردازند. در مورد دانشگاه‌ها می‌توان گفت، هزینه‌های هنگفتی که صرف خرید ادواری‌ها می‌شود، تعدیل شده و صرف انتشار مقاله‌های پژوهشگران آن دانشگاه‌ها می‌شود که هم دانشگاهیان را حمایت می‌کند و هم به اعتبار علمی دانشگاه‌ها می‌افزاید. پیشینه پرداخت پول توسط مؤلفان به مجله‌ها به پیش از ابداع نشر دسترسی آزاد مربوط می‌شود. برخی مجله‌ها از گذشته مبلغی را به‌عنوان هزینه پردازش مقاله از مؤلفان دریافت می‌کردند. شماری از مجله‌ها نیز از گذشته هزینه چاپ

تصویر رنگی مربوط به مقاله را از مؤلف مطالبه می‌کردند. به عنوان نمونه از مجله‌های دسترسی آزاد که مبتنی بر الگوی پرداخت توسط مؤلف است، می‌توان به مجله *Optic Express* اشاره کرد که ۵۰۰ دلار برای انتشار یک مقاله کوتاه‌تر از ۶ صفحه و ۹۰۰ دلار برای مقاله ۷ تا ۱۵ صفحه، از مؤلف دریافت می‌کند (جمالی مهموئی، ۱۳۸۵، ص ۲۵-۲۶).

۲. درج آگهی‌های تبلیغاتی

درج آگهی تبلیغاتی در موردی که مخاطبان مجله خیلی خاص باشند، بیشتر کارآیی دارد (هاگمن^{۳۸}، ۲۰۰۶، ص ۱۳). به عنوان مثال، از گذشته شاهد نشر آگهی‌های تبلیغاتی تجهیزات پزشکی در مجله‌های علمی این حوزه بوده‌ایم. تبلیغات در اینگونه حوزه‌ها می‌تواند منبع درآمد خوبی برای نشر مجله‌های دسترسی آزاد باشد. از نمونه این نشریه‌ها می‌توان به *British Medical Journal* اشاره کرد، که یکی از نشریه‌های معتبر در حوزه پزشکی است. دسترسی به تمام مطالب این نشریه تا پایان سال ۲۰۰۴ رایگان بوده، اما از ابتدای سال ۲۰۰۵ استفاده‌کنندگان ناچارند برای دسترسی به برخی از مطالب آن (که البته شامل مقاله‌های پژوهشی نمی‌شود)، حق اشتراک بپردازند. البته باید توجه داشت که درج آگهی تبلیغاتی، چندان با طبیعت مجله‌های علمی سازگار نیست، به‌ویژه اگر در این کار افراط شود.

۳. تأمین مالی توسط يك سازمان

بسیاری از مجله‌های علمی دسترسی آزاد، به یک سازمان یا انجمن علمی وابسته‌اند و هزینه‌های انتشار و توزیع آنها نیز از طریق همان نهاد یا انجمن تأمین می‌شود. برخی مجله‌های دانشگاهی، رایگان در دسترس هستند. به عنوان نمونه، نسخه الکترونیکی **مجله علوم پزشکی ایران**^{۳۹} که به وسیله دانشگاه شیراز به زبان انگلیسی منتشر می‌شود، به صورت رایگان بر روی وب، در دسترس همگان قرار دارد.

۴. عضویت سازمانی

در این الگو یک نهاد که معمولاً مسئول نشر چندین مجله علمی با دسترسی آزاد در یک حوزه علمی خاص است، با جذب گروه‌های دانشگاهی و مؤسسات علمی آن حوزه خاص از آنها حق عضویت دریافت کرده و متعاقباً خدمات ویژه‌ای به آنها ارائه می‌دهد. البته دسترسی به این نوع مجله‌ها، تنها به سازمان‌های عضو محدود نمی‌شود و هر کس در هر نقطه دنیا به صورت رایگان به مجله دسترسی دارد. به عنوان مثال، *BioMed Central* که یک ناشر مستقل است، مجلات علمی رایگان زیادی در حوزه علوم زیست پزشکی منتشر می‌کند. هزینه‌های این

38. Hageman

39. *Iranian Journal of Medical Sciences*

مجله‌ها از طریق مبلغی که مؤلفان بابت نشر مقاله خود با عنوان حق پردازش مقاله می‌دهند، تأمین می‌شود؛ با این حال این ناشر دارای بیش از ۴۰۰ عضو است که حق عضویت سالیانه آنان نیز یکی از منابع تأمین مالی نشر مجله‌هاست. در ازای این حق عضویت، سازمان‌های عضو از امتیازهای ویژه‌ای برخوردار می‌شوند، از جمله اینکه پژوهشگران مؤسسه‌های عضو برای چاپ مقاله خود در مجله‌های این ناشر، از پرداخت هزینه پردازش مقاله معاف هستند.

۵. دسترسی نیمه آزاد زمانی

بودجه برخی مجله‌ها که توسط انجمن‌ها یا ناشران خصوصی منتشر می‌شوند، از شیوه‌هایی نظیر حق اشتراک، عضویت سازمانی، و مانند آن تأمین می‌شود. با وجود این، برای جذب مخاطب بیشتر یا به دلایل دیگر، بخشی از مجموعه خود را رایگان در دسترس عموم قرار می‌دهند. انتخاب این بخش از مجموعه معمولاً مبنای زمانی دارد. برخی مجله‌ها از الگوی دسترسی تأخیری تبعیت می‌کنند. بدین صورت که دسترسی به نسخه‌های مجله تا مدت معینی مثلاً ۶ یا ۱۲ ماه برای مشترکان ممکن است، اما پس از سپری شدن آن مدت، دسترسی به مجله برای همه آزاد می‌شود. معمولاً کسانی این مجله‌ها را مشترک می‌شوند که نیازمند دسترسی سریع به محتوای مجله هستند. از نمونه این مجله‌ها می‌توان به *Blood* یا *Learned Publishing* اشاره کرد. تعداد معدودی از مجله‌ها نیز دسترسی به محتوای جدیدترین نسخه را برای مدت محدودی، (مثلاً تا یک ماه یا یک هفته پس از انتشار) برای همه آزاد می‌گذارند (جمالی مهموئی، ۱۳۸۵، ص ۲۹-۲۶).

تأثیر استنادی

یکی از مزایای مهم دسترسی آزاد، این است که این نوع انتشارات بیشتر مورد استناد قرار گرفته و به دلایل زیر پژوهش و تحقیق را شتاب می‌بخشند:

۱. دانشمندان و محققان جهت مقالات و جهی پرداخت نمی‌کنند.

۲. با حذف قیمت و محدودیت‌های مربوط به کسب اجازه، دسترسی آزاد، استفاده از منابع

را آسان‌تر می‌کند.

۳. در عصر چاپ، دسترسی آزاد هم از لحاظ فیزیکی و هم از لحاظ اقتصادی غیرممکن بود، اما با کمک اینترنت این امکان به‌ظهور رسید و اکنون تولید مقالات مجلات، بدون انتظار پرداخت پول همراه ناشر الکترونیک، دسترس پذیری رایگان و پیوسته مقالات علمی و پژوهشی داوری شده را فراهم کرده است.

۴. آرشیوها و مجلات دسترسی آزاد، مفید و قانونی و مجاز هستند. مواردی که در سراسر

جهان به اجرا درآمده این حقیقت را اثبات می کند که از لحاظ هزینه- سودمندی و خدمت به علم مجلات دسترسی آزاد بهتر از مجلات سنتی مبتنی بر اشتراک عمل می کند (اسپارک^{۴۰}، ۲۰۰۴، ص ۲۰).

درباره تأثیر پژوهشی و ضریب استنادی مجلات دسترسی آزاد تحقیقات گوناگونی صورت گرفته است که به برخی از آنها اشاره می گردد.

هارناد و همکارانش (۲۰۰۰)، در بررسی ۱۳ سایت بازتابی آرشیو مدارک الکترونیکی (ArXiv) در طول ۸ ماه بین سالهای ۱۹۹۹ تا ۲۰۰۰، درصد مقاله‌هایی را که در ماه اول در ArXiv بارگذاری شده اند، مورد مطالعه قرار داده و در قسمت استنادات به‌عنوان گوشه‌ای از نتایج تحقیق خود بیان می دارند که نسبت استناد مؤلفان به مقاله‌های موجود در ArXiv، که به‌صورت الکترونیکی هستند، بیشتر از مقاله‌هایی است که قبلاً در مجلات چاپی منتشر شده و سپس به ArXiv ارسال گردیده‌اند.

لاورنس^{۴۱} (۲۰۰۱)، در تحقیق خود که بر روی استنادات صورت گرفته به مقالات حوزه علوم کامپیوتر انجام داد، اظهار می دارد که تأثیر استنادی مقالات دسترسی آزاد، ۳۳۶ درصد بالاتر از تأثیر استنادی مقالات بدون دسترسی آزاد است (هارناد و همکاران؛ ۲۰۰۸).

همچنین، هارناد و برودی^{۴۲} (۲۰۰۴)، در پژوهشی میزان استناد به مقالات دسترسی آزاد را نسبت به مقالات بدون دسترسی آزاد از یک مجله مورد مقایسه قرار دادند. آنها در تجزیه و تحلیل پژوهش خود اظهار می دارند که تجزیه و تحلیل این پژوهش نشان‌دهنده این است که تفاوتی آشکار در فراوانی استناد به مقاله در دوران دسترسی آزاد آغاز شده است و استناد به مقالات الکترونیکی ۵/۴ برابر مقالات چاپی است.

آنتلمن^{۴۳} (۲۰۰۴)، با انجام پژوهش بر روی چهار رشته (فلسفه، علوم سیاسی، مهندسی برق و الکترونیک، و ریاضیات)، به بررسی این مسئله پرداخت که آیا مقالات در این رشته‌ها از زمانی که توسط مؤلفانشان به‌صورت رایگان و از طریق اینترنت دسترس پذیر شده‌اند، آنگونه که از سوی «وب آو ساینس آی. اس. آی.»^{۴۴} مورد سنجش قرار گرفته، دارای تأثیر پژوهشی بیشتری هستند؟ او در نهایت به این نکته دست یافت که بین میزان استناد به مقالات دسترسی آزاد و مقالات بدون دسترسی آزاد در این چهار رشته اختلاف بارزی وجود دارد. این محقق در ادامه می افزاید، افزایش نسبی در استنادات برای این چهار رشته به‌صورت ۴۵ درصد در فلسفه، ۵۱ درصد در مهندسی برق و الکترونیک، ۸۶ درصد در علوم سیاسی، و ۹۱ درصد در ریاضیات است.

کوشا (۲۰۰۵)، نیز در تحقیق خود بعد از گزینش ۲۸۲ مقاله از ۱۵ عنوان مجله دسترسی آزاد در حوزه علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی و بررسی استنادات صورت گرفته به آنها در وب، به این نتیجه دست یافت که این مقالات نسبت به مقالاتی که از طریق حق اشتراک (چاپی و

40. Sparc

41. Lawrence

42. Brody

43. Antelman

44. Web of Science ISI

پیوسته) دسترس پذیرند، دارای تأثیر استنادی بالاتری می‌باشند. ستوده و حری (۲۰۰۷)، با تجزیه و تحلیل عملکرد مجلات دسترسی آزاد برحسب میزان استنادات مورد انتظار، اظهار کردند که مجلات دسترسی آزاد در سطح گسترده‌ای از سوی جوامع علمی مورد شناسایی و تأیید قرار گرفته‌اند. مؤند^{۴۵} (۲۰۰۷)، با انجام پژوهشی، استنادات صورت گرفته به مقالات واگذار شده به بخش پیش از چاپ پایگاه ArXiv در حوزه فیزیک مواد متراکم را، که بعداً در یک مجله علمی به چاپ رسیده‌اند، با مقالاتی در همان مجله که به بخش پیش از چاپ پایگاه ArXiv واگذار نشدند، از لحاظ آماری مقایسه کرد. هدف اصلی مؤند در این پژوهش برآورد تأثیر دو عامل مرور اولیه و سوگیری کیفی بر تفاوت‌های تأثیر استنادی بین این دو گروه از مقالات بود. وی با استفاده از داده‌های استنادی «وب آو ساینس آی. اس. آی.» که یک محدوده زمانی ۷ ساله را دربرمی‌گرفت، به این نتیجه دست یافت که ArXiv به‌طور قطع میزان استنادات را افزایش می‌دهد، و دلیل این امر آن است که این پایگاه مقالات را زودتر از آنکه جهت دسترسی رایگان آماده کند، برای استفاده محققان دسترس‌پذیر می‌سازد.

نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها، و تهدیدها

مجلات دسترسی آزاد که اینترنت و فناوری اطلاعات را جهت فراهم‌آوری آثار پژوهشی برای خواننده ترکیب کرده و ارتباطات پژوهشی را در عصر جدید هدایت می‌کنند، دارای نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها، و تهدیدهایی هستند که در زیر به آنها پرداخته می‌شود:

۱. نقاط قوت

الف) هزینه عملیات پایین. مدل نشر پژوهشی به مدل تجاری دسترسی آزاد تغییر شکل می‌یابد و مهم‌ترین عامل موفقیت، هزینه پایین‌تر عملیات است. بدون انجام کارهای مربوط به کنترل جواز، ناشر می‌تواند در هزینه مدیریت امور مربوط به مشتریان صرفه‌جویی کند.

ب) ضریب تأثیر بهتر. مجلات دسترسی آزاد، پژوهشی بوده و فرایند بررسی تخصصی را طی می‌کنند و تمام‌متن هستند و به‌صورت رایگان دسترس‌پذیرند. هدف این سیاست رؤیت بیشتر اثر پژوهشی منتشر شده و تسهیل بیشتر در دسترسی به آن است. فرایند بررسی تخصصی کیفیت مجله را تضمین خواهد کرد و چون پژوهش منتشر شده بیشتر در معرض دید قرار دارد، ضریب تأثیر آن بهبود یافته و بیشتر می‌شود.

ج) نگرش مثبت نسبت به آرشیوهای دیجیتال. آرشیوهای دیجیتال در این عصر اهمیت زیادی یافته‌اند و ثبات دائمی انتشارات دسترسی آزاد باعث می‌شود تا افراد به اهمیت این نوع انتشارات بیش از پیش پی ببرند (چنگ^{۴۶}، ۲۰۰۶).

45. Moed

46. Chang

۲. نقاط ضعف

الف) پرداخت هزینه‌ها توسط تولیدکننده. تولیدکننده نقش مهمی در مدل اقتصاد نشریات دسترسی آزاد دارد. طبق بیانیه‌ای که در مورد انتشارات دسترسی آزاد وجود دارد، تولیدکننده اثر باید برای انتشار آن هزینه‌ای پرداخت نماید. یکی از انتقادهای اصلی بر مدل دسترسی آزاد این است که پرداخت هزینه توسط مؤلف ممکن است پژوهشگران را از انتشار اثر خود در مجلات دسترسی آزاد منصرف کند (متل^{۴۷}، ۲۰۰۴). این هزینه تمایل مؤلف را جهت واگذاری اثر خود به این نوع مجلات تحت تأثیر قرار خواهد داد.

ب) کمبود خدمات فایه‌سازی. یکی از نقاط ضعف مجلات دسترسی آزاد این است که به‌ندرت در خدمات نمایه‌سازی تجاری، که دانشگاه‌ها برای دانشجویان و محققان فراهم می‌کنند، نمایه می‌شوند (بیورک^{۴۸}، ۲۰۰۶).

ج) سود تجاری پایین. به‌طور کلی، مجلات پژوهشی دسترسی آزاد برخلاف مدل تجاری پرداخت هزینه توسط خواننده (اشتراک)، دارای سود تجاری پایین هستند. چون زمانی که تعداد اشتراکات افزایش یابد، درآمد افزایش خواهد یافت. اما سود مدل تجاری پرداخت هزینه توسط تولیدکننده ثابت است و چون تعداد آثار منتشر شده در حالت دسترسی آزاد محدود است، درآمد مجلات دسترسی آزاد نیز ثابت است.

۳. فرصت‌ها

الف) حمایت دولت. مادامی که مجلات دسترسی آزاد به خواننده اجازه انتقال و توزیع رایگان بدهند، نگرش دولت عامل مهم دیگر در تعیین رشد انتشارات دسترسی آزاد است.

ب) ارتباطات پژوهشی. مجلات دسترسی آزاد محدودیت توزیع را رفع می‌کنند. نتایج پژوهش باید بدون هیچ مانعی، به‌ویژه زمانی که تعداد زیادی طرح پژوهشی از سوی بودجه دولتی حمایت می‌شود، به پژوهشگران انتقال یابد (چنگ، ۲۰۰۶).

ج) مؤسسات تجاری درگیر. بسیاری از شرکت‌های تجاری مانند گوگل اسکالر، خدمات جست‌وجو و بازیابی را برای منابع دسترسی آزاد فراهم می‌آورند و این جریان را به‌طور مستقیم حمایت می‌کنند (سوبر^{۴۹}، ۲۰۰۵).

۴. تهدیدها

الف) ناشران تجاری. ناشران تجاری با استفاده از قانون معامله بزرگ^{۵۰}، دسترسی به همه منابع خود را طی چندین سال متوالی فراهم می‌آورند و این مسئله‌ای است که حیات مجلات دسترسی آزاد را شدیداً تهدید می‌کند.

ب) حفظ و نگهداری دائمی. مسائل مرتبط با آرشیو دیجیتال شامل تضمین کیفیت منابع، حفظ و نگهداری مؤثر و امنیت فیزیکی منابع می‌شود. ناشر باید مدل تجاری دسترسی آزاد

47. Mantell

48. Björk

49. Suber

50. Big deal

را به نحو مؤثر و مفیدی اداره کند تا نگهداری دائمی نتایج پژوهش و دسترسی به آنها را تضمین نماید.

(ج) قانون حق مؤلف. محدودیت‌های حق مؤلف به معنی این است که مؤلف نیاز دارد اثرش را منحصراً در مجله منتشر کند و نیز نیاز به کسب جواز و اجازه کتبی از ناشر دارد (چنگ، ۲۰۰۶).

کتابخانه‌ها، کتابداران، و مجلات دسترسی آزاد

کتابخانه‌ها و مجلات پژوهشی، همیشه در پیوندی عمیق با یکدیگر بوده و این نوع منابع به‌عنوان اجزای اساسی سیستم ارتباطات علمی یا پژوهشی، شناخته شده‌اند و نقش کتابخانه‌های پژوهشی، تشکیل مجموعه‌ای از مجلات مرتبط با نیازهای مراجعانشان می‌باشد (هاگرلید^{۵۱}، ۲۰۰۷).

به طور کلی، کتابخانه در قبال نشریات دسترسی آزاد همان وظایف و عملکردهایی را دارد که در مورد مواد دیگر انجام می‌دهد؛ اما به‌لحاظ اینکه ماهیت نشریات دسترسی آزاد تا حدی متفاوت با مواد دیگر است، کتابداران ممکن است با مسائل خاصی مواجه شوند. در اینجا، کتابداران با فرایندهای مجموعه‌سازی، سازماندهی، آرشیو، حفاظت و نگهداری، و در نهایت اشاعه، مانند سایر مواد روبه‌رو هستند. به بیان فنی، گردآوری و مجموعه‌سازی در این مورد آسان و تقریباً پیش پا افتاده تلقی می‌شود. کتابخانه‌ها می‌توانند به آسانی داده‌ها را از یک مکان به مکان دیگر کپی نمایند. سازماندهی کمی مشکل‌تر است، اما باید توجه داشت که فهرست‌نویسی سنتی نقش زیادی در این میان ایفا می‌کند. مسائل مربوط به آرشیو و حفاظت و نگهداری هنوز حل نشده است. در این مورد اصل LOCKSS^{۵۲} یا نگهداری صحیح و سالم آثار توسط کپی‌های زیاد، راه حلی را ارائه می‌کند؛ اما انتقال داده‌ها از یک قالب به قالب دیگر، راه‌حلی طولانی مدت خواهد بود. اشاعه، سخت‌ترین مسئله است. تکنیک‌های نمایه‌سازی خوب و صحیح در این زمینه کاربرد دارد و نمایه‌سازی ضعیف، جست‌وجوی مطلوبی به دنبال نخواهد داشت. ممکن است کتابداران اقدام به فراهم‌آوری ابرداده‌ها برای متون دسترسی آزاد نمایند. اما اشاعه، با نمایه‌سازی و جست‌وجو پایان نمی‌پذیرد. غنای داده‌ها و اطلاعات موجود در وب، انتظارات و توقعات افراد را بالا برده است. آنچه مردم انتظار دارند، اجرای شیوه‌هایی است که توسط آنها اطلاعاتشان را مدیریت کنند و برای اهداف خود به‌کارگیرند. کتابداران باید از خود بپرسند «ما چه کاری می‌توانیم انجام دهیم تا به افراد علاقه‌مند به یادگیری، مدرسان، و محققان کمک کنیم تا داده‌ها و اطلاعاتشان را به دانش و خرد تبدیل کنند» و این یک چالش واقعی در ابتدای قرن ۲۱ برای کتابداران محسوب می‌شود. بنابراین،

51. Hagerlid

52. Lots Of Copies Keep Stuff Safe

کتابداران به عنوان کسانی که در کنار محققان، ناشران مجلات دسترسی آزاد، و مدیران در فرایند ارتباطات پژوهشی نقش ایفا می کنند، باید به پنج مورد زیر توجه کنند:

۱. گردآوری متون و مجلات دسترسی آزاد،
 ۲. سازماندهی متون و مجلات دسترسی آزاد،
 ۳. آرشیو متون و مجلات دسترسی آزاد،
 ۴. حفاظت و نگهداری از متون و مجلات دسترسی آزاد، و
 ۵. دسترس پذیر کردن متون و مجلات دسترسی آزاد.
- باید توجه داشت که این موارد، فرصت‌های بسیاری را پیش روی کتابداران قرار داده است و کتابداران باید چنین فرصت‌هایی را مغتنم شمارند (مورگان، ۲۰۰۴).

نتیجه‌گیری

انتشارات با دسترسی آزاد که در پاسخ به بحران نشریات ادواری پدیدآمده است، فرصت مناسبی در اختیار کتابخانه‌ها و محققان می‌گذارد تا به راحتی و بدون پرداخت کمترین وجهی به اطلاعات علمی و پژوهشی در قالب مجلات الکترونیکی رایگان دسترس پیدا کرده و بدین طریق، امر پژوهش را شتاب بخشند. از سوی دیگر، رؤیت پذیری بیشتر این نوع انتشارات که از طریق شبکه جهانی میسر می‌گردد، باعث بالا رفتن ضریب تأثیر و استناد بیشتر به آنها شده، که این امر ارتباطات علمی و پژوهشی را پررنگ‌تر و غنی‌تر می‌سازد. نشریات الکترونیکی رایگان، موقعیت‌هایی را نیز در اختیار کتابداران قرار می‌دهند و مسئولیت آنان ایجاب می‌کند تا از این فرصت استفاده نموده و با گردآوری، سازماندهی، و اشاعه هدفمند این نوع نشریات، در جهت وسعت بخشیدن به مجموعه کتابخانه خود و غنای آن گام مؤثری بردارند.

بنابراین، شایسته است که کشورها و جوامع علمی برای آزادسازی تولیدات و اطلاعات علمی و پژوهشی گام‌های سریع‌تر و مؤثری برداشته و با اقدامات اساسی خود در رفع موانع موجود بکوشند. آنچه در این میان مهم است، توجه به دو مسیر سبز و طلایی دسترسی آزاد است، که اولی به موضوع خودآرشیوی توسط نویسندگان، و دومی به انتشار مجلات دسترسی آزاد اشاره داشته و هر دو روش در جهت رواج و اشاعه جریان آزاد اطلاعات علمی راه‌حل‌های مؤثری را پیشنهاد می‌کنند. از طرفی، بهتر است که جوامع علمی با شناسایی نقاط ضعف انتشارات دسترسی آزاد و تهدیدهایی که متوجه آنهاست، هرچه بیشتر و سریع‌تر در رفع ضعف‌ها و تهدیدها کوشیده و محققان و مؤلفان را جهت واگذاری آثارشان به مجلات دسترسی آزاد تشویق و ترغیب نمایند.

شایان ذکر است که رشد و توسعه انتشارات دسترسی آزاد و یکپارچه‌سازی و ادغام این منابع

در پایگاه‌های اطلاعاتی پیوسته، که فرایندهای مربوط به کنترل کیفیت را در پذیرش مجلات رعایت می‌نمایند، از یکسو بر اعتماد جامعه علمی نسبت به این نوع انتشارات می‌افزاید و از سوی دیگر، مکان‌یابی و بازیابی این منابع را در مراحل بعد به راحتی میسر می‌سازد.

منابع

- جمالی مهموئی، حمیدرضا؛ وکیلی مفرد، حسین؛ اسدی، سعید (۱۳۸۵). «مجله‌های علمی دسترسی آزاد و الگوهای مالی نشر آنها». *کتابداری و اطلاع‌رسانی*، ۲ (۹): ۱۱-۳۴.
- قانع، محمدرضا (۱۳۸۳). «آرشیو مدارک الکترونیکی: شیوه‌ای نوین در ارتباطات علمی». *اطلاع‌شناسی*، ۲ (۲): ۷۸.
- نوروزی، علیرضا (۱۳۸۵). «مجله‌های دسترسی آزاد و نقش آنها در گسترش دانش و پیشرفت علمی ایران». *رهیافت*، ۳۸: ۱۶-۱۷.
- Antelman, Kristin (2004). "Do open access articles have a greater research impact?". Retrieved April 26, 2008, from: <http://www.ala.org/ala/acrl/acrlpubs/crljournal/crl2004/crlseptember/antelman.pdf>
- Arms, W. Y. (2000). *Digital Libraries*. Cambridge, MA.: MIT Press.
- Bailey, C. W. (2005). *Open Access Bibliography: Liberating scholarly literature with e-prints and open access journals*. Washington D.C.: Association of Research Libraries. Retrieved April 5, 2008, from: <http://www.digitalscholarship.com/oab/oab.htm>
- Bethesda Statement on Open Access Publishing (2003). Retrieved April 5, 2008, from: <http://www.earlham.edu/~peters/fos/bethesda.htm>
- Björk, B-C. (2006). "Open access to scientific publications: An analysis of the barriers to change?". *Information Research*, 9. Retrieved April 5, 2008, from: <http://informationr.net/ir/9-2/paper170.html>
- Brown, J. S.; Duguid, P. (2000). *The Social Life of Information*. Boston: Harvard Business School Press.
- Budapest Open Access Initiative (2002). "Self-Archiving FAQ". Retrieved April 5, 2008, from: <http://www.eprints.org/self-faq/>
- Chang, C. C. (2006). "Business models for open access journal publishing". Retrieved April 5, 2008, from: www.emeraldinsight.com/1468-4527.htm
- Gass, S. (2000). "Transforming Scientific Communication For 21st Century". Retrieved April 6, 2008, from: <http://cat.inist.fr/?aModele=afficheN&cpsid=13457153>
- Ginsparg, P. (1994). "First Steps towards Electronic Research Communication". *Computers in Physics*, 8(4): 390-396.

- Hageman, M. (2006). "Open access to scholarly publications". Retrieved April 6, 2008, from: http://www.soros.org/openaccess/pdf/Melissa_Hagemann.pdf
- Hagerlid, J. (2007). "Scholarly open access journals and libraries". Retrieved April 6, 2008, from: http://www.kb.se/Dokument/Om/projekt/scholarly_journals_hagerlid.pdf
- Harnad, S. (1995a). "Electronic scholarly publication: Quo vadis?". *Serials Review*, 21 (1): 70-72. Retrieved April 6, 2008, from: <http://cogprints.ecs.soton.ac.uk/archive/00001691/00/harnad95.quo.vadis.html>.
- _____. (1995b). "A subversive proposal". In: Ann Okerson & James O'Donnell (Eds.) *Scholarly journals at the crossroads; A subversive proposal for electronic publishing*. Washington, DC., Association of Research Libraries. Retrieved December 28, 2008, from: <http://www.ecs.soton.ac.uk/~harnad/subvert.html>
- _____. (1999). "Free at last: The future of peer-reviewed journals". *D-Lib Magazine*, 5 (12). Retrieved December 29, 2008, from: <http://www.dlib.org/dlib/december99/12harnad.html>
- _____. (2005). "Fast-forward on the green road to open access: The case against mixing up Green and Gold, No. 42. Retrieved December 28, 2008, from: <http://www.ariadne.ac.uk/issue42/harnad/>
- _____. ; et al. (2000). "How is the e-print mirror used". Retrieved December 29, 2008, from: <http://opcit.eprints.org/ijh/196/1.html>
- _____. ; et al. (2008). "The access/impact problem and the green and gold roads to open access: An update". Retrieved December 29, 2008 from: <http://linkinghub.elsevier.com/retrieve/pii/S0098791304001480>
- Harnad, S.; Brody, T. (2004). "Comparing the impact of Open Access (OA) vs. Non-OA articles in the same journals". *D-Lib Magazine*, 10(6). Retrieved December 29, 2008, from: <http://www.dlib.org/dlib/june04/harnad/06harnad.html>.
- Hess, T.; et al (2007). "Open access & science publishing". Retrieved April 6, 2008, from: http://www.wim.bwl.uni-muenchen.de/download_free/sonstiges/mreport_2007_01.pdf
- Kousha, K. (2005). "Webometrics approach for measuring citation impact of open access LIS journals: Extracting macroscopic information from sources of URL citation". *Informology*, 2(2): 171-184.
- Kousha, K.; Thelwall, M. (2006). "Motivations for URL citations to open access library and information science articles". Retrieved April 27, 2008, from: <http://www.springerlink.com/index/W84Q15536062TX71.pdf>
- Magner, D.K. (2000). "Seeking a radical change in the role of publishing". *Chronicle of Higher Education*, 46:41
- Mantell, K. (2004). "Open-access journal seeks to cut costs for researchers, ScDev.net". Retrieved April 5, 2008, from: <http://scidey.net/news/index.cfm?fuseaction=readnews&itemid=1194&la>

nguage=1

- Mark, J.M. (2000). "Academic journal pricing and market power: A portfolio approach". Conference on the Economics and Usage of Digital Library Collections. Retrieved December 29, 2008, from: <http://www.si.umich.edu/PEAK-2000/mccabe.pdf>
- Moed, H. F. (2007). "The effect of 'open access' upon citation impact: An analysis of ArXiv's condensed matter section". *JASIST*, 58(13): 2047-2054. Retrieved December 29, 2008 from: <http://www3.interscience.wiley.com/user/accessdenied?ID=116311057&Act=2138&Code=4717&Page=/cgi-bin/fulltext/116311057/PDFSTART>
- Morgan, E. L. (2004). "Open access publishing". Retrieved April 6, 2008, from: http://www.soros.org/openaccess/pdf/open_access_publishing_and_scholarly_societies.pdf
- Park, J-H. (2007). "Factors influencing the adoption of open access publishing". Retrieved April 6, 2008, from: <http://proquest.umi.com/pqdweb?index=10&did=1342733221&SrchMode=2&sid=2&Fmt=6&VInst=PROD&VType=PQD&RQT=309&VName=PQD&TS=1221379334&clientId=46431>
- Sotudeh, H.; Horri, A. (2007). "The citation performance of open access journals: A disciplinary investigation of citation distribution models". *JASIST*, 58(13): 2145-2156. Retrieved December 29, 2008, from: <http://www3.interscience.wiley.com/user/accessdenied?ID=115805142&Act=2138&Code=4717&Page=/cgi-bin/fulltext/115805142/PDFSTART>
- Sparc (2004). "OpenAccess". Retrieved April 6, 2008, from: <http://creativecommons.org/licenses/by/1.0>
- Suber, P. (2005). "Bethesda statement on open access publishing". Retrieved April 5, 2008, from: <http://www.earlham.edu/peters/fos/bethesda.htm>
- Walker, T. J. (1998). "The future of scientific journals: Free access or pay per view". *American Entomologist*, 44: 135-138. from: <http://cssrvr.entnem.ufl.edu/~walker/fewww/aecom3.html>
- "World summit on the information society, Bethesda statement on open access publishing" (2003). Retrieved April 6, 2008, from: <http://www.earlham.edu/~peters/fos/bethesda.htm>